

Ольга ПИСКАЧ, Ніна ЖОВТЮРЮХ (Ужгород)
ДІАЛЕКТНІ РИСИ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ
В.ПАЧОВСЬКОГО

- сінкеє море 56), третя "третя" (а третюю аж три літа 34), чис-
тая "чиста" (бо в грудях чистая содома 41);
— коротка форма прикметника рад "радий" (я розмову рад зачати 131);
— нестягнені форми займенників: тая "та" (ані тая білявенька 34), тоє
"то" (тільки все ніщо про тоє 113), тії "ті" (тії перли серед сліз 31);
— редульковані займенник тото "то" (не гнівися за тото 138);
— займенникові форми у кім "у кому" (хоть згадай колісь, у кім ти
любилася 48), попри нім "біля нього" (як полинеш попри нім 48), от-
сего "від цього" (тай отсего, що дрівав 103);
— форми зворотних дієслів у 3-ій особі однини чоловічого роду: запи-
ваєсь "запивається" (єін тому так запиваєсь 106), краєсь "крається"
(серце краєсь 106), розвієсь "розвіється" (як розвієсь біля глибокий 64);
— дієслівні форми 3-ої особи однини теперішнього часу без -є: буха
"бухає" (трицять повали, буха дим 41), вибива "вбиває" (крильми
вбива 85), відпиха "відпихає" (від тебе відпиха 70), грюка "грю-
кає" (нослухай як серце там грюка 80);
— дієслова із випадним -ну-: блис "блиснув" (там блис пожар 41),
бризла "бризула" (кому бризла струя сліз 40).

Як відомо, за сучасним "Українським правописом" нормою укра-
їнської літературної мови в іменниках III відміни у родовому відмінку
однини є флексія -і: радості, солі, честі і т.ін., хоча з погляду економіч-
ної історичної зміни и /і/ > и мало б бути радости, соли, чести і т.ін.
Саме такі форми вживає В.Пачовський: і медом любости утоса 52; не
стало сліз ні мисли 51; я чести такої не варта 55; я плакав з горя, але
ти з щасливости 48.

Синтаксичних відхилень у збірці небагато. Сюди відносимо конс-
трукції: банда грає на весіллі "бандя грає на весіллі" 73; знов маю
жаль на себе "знов жалю себе" 94; летючи над оболонне "летючи над
оболонням" 64; чую через люди, що весілля буде "чую через людей, що
весілля буде" 85; як мені пригода сталась "як зі мною пригода сталась"
91. Як бачимо, ця група ненормативів є найменш чисельною, що свід-
чить про добре мовне чуття автора "Роземпаних перлів".

- Література. 1. Акорди. Антологія української лірики від смер-
ті Шевченка / Упорядкував Іван Франко. — К.: Веселка, 1992.
2. Пачовський В. Зібрані твори: У 2 т. — Філадельфія, Нью-Йорк,
Торонто: Об'єднання українських письменників "Слово". — Т. 1, 1984.
3. Франко І. Наша поезія в 1901 році // Збір. творів: У 50 т. — Т. 33. —
К.: Наук. думка, 1982.

Аналіз творчості того чи іншого письменника не буде об'єктивним
без урахування суспільно-політичних умов, за яких він жив і творив.
Саме тому ми не прагнемо аналізувати мову творів поета-молодо-
музівця Василя Пачовського з вузьких позицій сучасних норм літератур-
ної мови, оскільки на початку XX століття ці норми ще тільки формувалися.
Ми ставимо собі за мету простежити, якою мірою використані
В.Пачовським скарби народної мови зберігаються в українських діалек-
тах сьогодні. Об'єкт нашого дослідження — ранні поетичні твори
В.Пачовського, що ввійшли у збірки "Розсипані перли" (1901), "На сто-
ці гір" (1907), "Ладі й Марені терновий огонь мій" (1912). Оскільки ці
твори видано передруком [1], то ми одержали можливість виявити знач-
ну кількість фонетичних, лексичних і грамаітичних діалектних рис, що
характерні і для сучасних українських говорів.

В.Пачовський жив і творив у той час, коли точилися мовні дискусії з
приводу того, на якому саме діалекті повинна базуватися літературна
українська мова — надніпрянському чи наддністрянському. І письмен-
ник цілком свідомо використовував рідну говірку для написання своїх
творів, про що свідчать хоча б такі його слова: "Я свідомо заховаю свою
мову і свій стиль як своєрідно рису оригінальності, бо красне письмен-
ство після мене не повинно бути писане скаменілою газетною мовою, а
мусить грати всіма красками народних говорів, синонімічних висловів,
індивідуальних стилів та національних символів як райдужна веселка"
[1, 2, 34]. Така позиція автора цілком зрозуміла. Адже з огляду на скла-
дну суспільно-політичну, а отже й мовну, ситуацію кінця XIX — почат-
ку XX ст. в Галичині, на Буковині та Закарпатті, вже сам факт викорис-
тання письменниками рідної говірки для написання своїх творів мав
неабияке значення для утвердження та подальшої долі української мови
в цьому регіоні. Служним із цього приводу є зауваження Ю.Шевельова:
"Говорити українською в піддавстрійській Україні означало говорити
своєю власною говіркою" [2, 27].

На ранніх поезіях В.Пачовського позначився відчутний вплив живої
розмовної мови, яку поет, за його ж словами, "з дда-прадіда виссав з
грудей матері і вивчився не з книжок, ні з брукових часописів, а з уст на-
роду в селі Жуличах в Золочівщині, а провірив її на Закарпатті" [1, 2, 34].
Варто зауважити, що така самооцінка є досить об'єктивною, бо, й справді,

виявлені нами фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні особливості творів Пачовського свідчать про активне використання ним усіх скарбів рідної говірки.

Серед фонетичних рис, які й зараз активно збережені багатьма українськими говорами, у поезіях В.Пачовського можна виділити перехід [а]<[а, е, ɛ] після м'яких приголосних в [е] здебільшого в іменниках (середнього роду типу *щастє* (32), **листе* (43), *зілля* (46), *процанне* (51), *мовчанне* (51), *каміннем*, *сумліннем* (55) та ін. Це явище характерне для гугульських, покутських, буковинських, надсянських, наддністрянських говорів [3, 36]. По-різному передаються рефлексі **гъ*, **лѣ*, **гъ*, **лѣ*: *кравчу* (148), *кервою* (202), *кервасить* (184), *керничку* (248), *дрожанне* (170) тощо. Як вплив польської мови можна трактувати перехід [з] у [ж]: *рїжню* (35), з *рїжних* сторон (64); [с] у [ш]: *по шклі* (31), *шкльо* (122), *шкелко* (151). Такого ж характеру і м'який звук [л'] на місці твердого [л] у словах [бал'] (39), [зі сал'] (57), [корал'] (81), [у сал'он'і] (97), [л'отос] (340), [бул'кан] (428), [в л'азур'і] (347), [мел'од'їє] (138), [бал'кон] (199), [бал'ада], [віл':а] (199) та ін. Привертає увагу частотність уживання слів зі звуком [г]. Це переважно запозичення з польської та німецької мов: *таліянно*, *елстайтно*, *гардеробу* (39), *гердан* (467), *гураган* (54), *гредча*, *гредчий* та ін. Варто зауважити, що південно-західні говори мають переваги у вживанні звука [г] над іншими українськими говорами [3, 82]. Із фонетичних рис у словах трапляються доволі часто: а) гіперизм: *філя*, *філює* (56), *філювали* (62); б) протеза: *гарфа* (32, 287, 423), *гістеричий* (324), *гураган* (206, 213); в) уживання інтервокального [j]: *тріюмфом* (424), *діаманнове* (340), *діадем* (201), *діаманту* (320), *мірядами* (346), *фіялка* (306); г) спрощені форми: *ябка* (199), *хтіла* (77), *хоре* (186) тощо. Подібні зміни тією чи іншою мірою знаходять своє відображення в усіх сучасних говорах української мови.

Чи не найбільше діалектних особливостей поетичних творів Пачовського помітно в галузі морфології. На особливу увагу заслуговують граматичні категорії роду числа і відмінка іменників. У родовому, давальному і місцевому відмінках іменників і відмінні жіночого роду по-справді фіксується закінчення -и, що є рефлексом давньої флексії -и: *землі* (366), *у темлиці* (107). Ця флексія наявна у більшості південно-західних говорів (галицько-буковинська і карпатська групи). Іменники II відмінки чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини

* Тут і далі в круглих дужках числа означають сторінки в першому тому двотомного видання творів В.Пачовського [1].

поспільно виступають із флексіями -ови, -еви, які є органічним продовженням давнього закінчення -ови: *дурневи* (39), *хлопчеви* (196), *світатських* говорів. Як відомо, у більшості південно-західних говорів іменники III відмінки у родовому, а рідше і в давальному та місцевому відмінках однини виступають із флексією -и. У поезії В.Пачовського ця флексія єдина в подібних формах: *любови* (425), *любовсти* (52, 55), *тіни* (321), *зависти* (53), *чести* (53), *без ціли* (250), *на камені* (237), *ночі* (331), *смерті*, *чверті* (406), *радости* (425) та ін. Крім того, флексія -и виступає в аналізованих поетичних творах у називному відмінку множини іменників III відмінки — *ночі*, *тіни* (116) та в родовому однини іменників IV відмінки — *імени* (370). Варто зауважити, що флексія -и у родовому відмінку однини іменників III відмінки має повне право, щоб бути нормою літературної мови як паралель з -і, оскільки вона поширена не лише в південно-західних, а й деяких поліських діалектах та зрідка південно-східних [3, 99]. Відсутність подовження м'яких приголосних звуків, що є результатом асиміляції (асимілятивне подовження), у поезіях В.Пачовського виражена не зовсім послідовно: з *Поділя* (116), *теміно* (181), *осіно* (274), *чутя* (111), *печало* (261), *нічу* (329), *в ріно* (310). Ця риса різко пропиставляє сучасні південно-західні діалекти решті українських говорів.

Особливості категорії числа іменників проявляються у залишках двоїни форм називного-знахідного відмінка, що виступають у сполучі з числівниками *два*, *три*: *три дієчині* (34), *дві дієчині* — *зорі дві* (65), *дві дієчині*, *дві машині тії*, *золотії* (65). Подібні форми найбільш поширені в південно-західних і поліських, зрідка в південно-східних українських говорах. Як індивідуально-авторське можна трактувати вживання Пачовським сингулятивних іменників у множині: *моїх терпінь* (311), *проміння падути* (213), *ростуть зілля* (217), *свіє волосся реєм* (235), *золотяться мряки* (213), *зелені листя зжовкли* (128), *крізь ті тполі, ті мучиліни* (97) тощо. Вони є засобом образності поетової мови.

Хитання у роді окремих іменників, що тією чи іншою мірою властиве усім сучасним українським говорам, у поезії В.Пачовського більш виразно проявляється на прикладі запозичень: *горить діадем* (201), *білу шифру* (169), *побіг на терас* (264), *вальса йшли ми цілу туру* (79), *получив я золоту медалью* (98), *парасоль береши* (110), *іде фльота* (350), *тебе тише трумно* (42) див. ще діал. *трумна* (СУМ, V, 298). Як бачимо, часто перехід іменника з одного роду в інший супроводжується і граматично, тобто зміною флексії.

Чаще вживання повних нестягнених форм прикметників зближує поезію В.Пачовського з фольклором: *тії золотії* (65), *ранняя зоря* (95), *полусонній віти* (346), *мамині очі* (122), *красная зоря* (194) та ін. Як відомо, для більшості південно-західних говорів характерне послідовне вживання відмінювання прикметників м'якої групи за зразком твердої, внаслідок чого всі прикметники відмінюються за зразком твердої [3, 107]. Саме тому у Пачовського трапляються форми *самотна, самотному* (333), *осінній, осінна* (33), *житне* (55), *ранна* (194). Що ж стосується ступенювання прикметників, то для творення вищого ступеня відповідно до суфікса *-ий* маємо *-ійш* (< -льш): *білійший, милійший* (123), *гострійша* (316), *чистійші* (262), *приятнійша* (49). Такі форми характерні для сучасних наддністрянських і західноволинських говорів. Ужити в поезії Пачовського форму найвищого ступеня *май цаслива* (64) в реченні "*Ти це май цаслива будеш*" можна розглядати як запозичену самим автором форму із середньозакарпатських та верховинських говорів.

У системі дієслора привертає увагу часте вживання автором форм третьої особи однини теперішнього часу з опущеним флексивним *-т* від дієслів не тільки II відміни (як це характерно для північних наддністрянських та крайніх південно-волинських говорів), але, можливо, й за аналогією, I відміни з кореневим наголосом: *пада сніг* (284), *слуха* (239), *світе місяць* (259), *промова* (245). Як відомо, такі форми більшою мірою характерні для південно-східних говорів. Атематичні дієслова у другій особі однини і множини наказового і дійсного способу в аналізованих поезіях мають форми: *йи* (107), *розповідж-но* (44), подібно до відповідних форм галицько-буковинської групи говорів.

І зараз активно вживаними у більшості південно-західних говорів є помічені нами в поезіях В.Пачовського числівники: *дванайцята* (303), *штири* (196), *в сему ніч* (304); займенники: *отсега* (103), *отсами* (387), *сеї ночі* (331), *за тото* (138); прислівники: *телерка* (118), *ледео* (116), *кілько* (46) та ін.

Серед словотвірних особливостей заслуговує на увагу широко вживаний автором суфікс зменшено-пестливої оцінки в прикметниках і прислівниках *-іськ-*: *лесісько, тихісько* (305), в *тихіській* (174), а також префікси *за-, ві-*: *закрасна* (263), *замного* (112), *вітворяли* (203), *вітворились* (110) тощо, які фіксуються у більшості говорів південно-західного наріччя.

Лексичні діалектні елементи поетичних творів В.Пачовського в останній своїй масі не є вузьколокальними, про що свідчать дані сучасних українських говорів. У складі цієї лексики ми сьогодні виділяємо арха-

ичні елементи й інновації. Чимало з виявлених нами лексичних одиниць фіксуються "Словником української мови" з відповідними ремарками. Наприклад: *банно* (465) — *банно* "шкода, жаль, сумно" *діал.* (СУМ, I, 101); *бози* (126) — *бози* "бузок" *діал.* (СУМ, I, 212); *гердан* (467) — *гердан* "шерстяна стьожка або ажурний комірць з бісеру, якими в Галичині, на Буковині та Закарпатті жінки прикрашають шию або голову, а чоловіки — капелюхи" *діал.* (СУМ, II, 54); *гербата, гербатка* (106) — *гербата, гарбата* "чай" *зах.* (СУМ, II, 53); *віно* (195) — *віно* "посаг" *заст.* (СУМ, I, 667); *банда* — *банда* "група музикантів" *діал.* (СУМ, I, 99); *кавка* (120) — *кава, кавка* "галка" *діал.* (СУМ, IV, 65); *ковнір* (100) — *ковнір* "комір" *розм. рідко* (СУМ, IV, 205); *мева* (167) — *мева* "чайка" *діал.* (СУМ, IV, 661); *меркотили* (97) — *меркотати* "мерехтіти" *діал.* (СУМ, IV, 678); *мотиль* (52) — *мотиль* "метелик" *діал.* (СУМ, IV, 811); *зарінок* (146) — *зарінок* "пологий берег річки" *діал.* (СУМ, III, 292); *загірю* (90) — *загіршити* "розтратити" *діал.* (СУМ, III, 77); *рам'я* (72) — *рам'я* "плече" *діал.* (СУМ, VIII, 447); *ріїно* (50) — *ріїно* "у великій кількості, роями" *діал.* (СУМ, VIII, 574); *хлань* (217) — *хлань* "безодня" *діал.* (СУМ, XI, 76); *шумка, шумки* (40, 135) — *шум* "танок" *етн.* (СУМ, XI, 561 — 562) та ін. Велика кількість вищеназваних лексем трапляється у творах І.Франка, О.Кобилянської, О.Маковея, Л.Мартовича, Г.Хоткевича.

Проводячи синтаксичні паралелі поетичних творів В.Пачовського і сучасних українських говорів, відмітимо широке вживання часток *най, ади, чей, ачей*, сполучників *коб, коби, гей, гейби*; див. *гейби* — *спол. діал.* "наче, немов" (СУМ, II, 46). Наприклад: *коб мені пташкою бути* (198); *найду чей забуття сновій* (125); *а Гануся гейби рожа* (143); *най від нужди похило ся* (143); *чиста гей кришталь* (90), *най вірить, аж не змирить* (70). Поширені в аналізованих творах архаїчні синтаксичні конструкції давального відмінка з прийменником *д* (< *кь*), що вживаються в ряді південно-західних і поліських говорів [4, 154]: *що д мині зближається смерть* (281), а також безприйменникові конструкції давального аблативного та центрального об'єкта чи об'єкта стану або вигоди, шкоди, які переважають у південно-західних говорах (галицько-буковинська група): *в душі мені музика грає* (228); *вмірає коханне мені* (300); *сльоза мені пліве* (363), *серце рветься мені з груді* (167); *побілів царівні волос, потемніє царівні ум* (83) та ін. Та чи не найбільше особливостей виявляють конструкції із знахідним відмінком. Так, діалектний характер має вживання прийменника *про* у конструкції із знахідним відмінком із значенням призначення: *дай мені про свою ручку нині перстін* чи *обручку* (127), прийменника *через* із знахідним відмінком із

значенням об'єкта: чую через люди, що весілля буде (75), він чув через коні (75), чую через пташку (86), прийменника за із знахідним об'єктом дії: боюсь за тебе і за наших діти (363). Конструкція знахідного відмінка з прийменником на із об'єктним значенням: тай на мене вже чекає (46), що фіксується у поезії В.Пачовського, становить на сьогодні своєрідне протиставлення південно-західних діалектів решті українських говорів. Широко вживає автор часові конструкції місцевого відмінка з прийменником по, які сьогодні поширені у всіх південно-західних говорах: три неділі по весіллі (106), по забаві розійшлися (129), та надіюсь, що по збуді Ти кохалася — в мені (92) та ін.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, зауважимо, що активне використання В.Пачовським рідної (наддністрянської) говірки для написання своїх творів аж ніяк не применшує його ролі в утвердженні української літературної мови в Галичині в першій половині ХХ століття. Заслугою поета насамперед є те, що він у складній мовній ситуації (у добу москвофільства і полонізації) зумів достойно представити у своїй творчості живу народну мову. І хоча чимало з помічених нами фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних рис не стали нормою літературної мови, однак вони є українськими рисами, які продовжують існувати хай і не в усіх, але в українських територіальних діалектах. Невважаючи на те, що мова творів В.Пачовського у свій час піддавалася критиці з боку відомих культурних діячів [5, 185], ми сьогодні, перегортаючи сторінки історії, знаючи про тернистий шлях рідної мови і літератури, можемо з упевненістю віднести Василя Пачовського до каменя-рів українського слова в Галичині і на Закарпатті.

Література. 1. Пачовський В. Зібрані твори: У 2 т. — Філадельфія, Нью-Йорк, Торонто. — Т. 1, 1984. — Т. 2, 1985. 2. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): Стан і статус. — Сучасність, 1987. 3. Беззенко С.П. Українська діалектологія. — К.: Вища школа, 1980. 4. Дзєндзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: Фонетика. — Ужгород, 1965. 5. Огієнко І. Історія української літературної мови. — К.: Либідь, 1995. 6. Словник української мови: В 11 т. — К.: Наук. думка, 1970—1980. 7. Добиш В.І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів. — Ужгород, 1971. 8. Закарпатська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. — К., 1976. 9. Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. — Ужгород, 1993.

В.ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ В ОЦІНЦІ В.ПАЧОВСЬКОГО

У доповіді, прочитаній на семінарі у Пряшеві (1968 р.), В.Гренджа-Донський згадує, що у 20-і роки на Закарпатті, яке вже перейшло тоді під протекторат Чехословаччини, вели й заохочували молодь до творчості серед інших і професори І.Панькевич та В.Пачовський [1, 400]. Саме через останнього, визнає поет, він і потрапив тут у товариство українських інтелектуалів (В.Бирчак, Л.Бачинський, К.Заклинський, І.Панькевич, О.Приходько, Г.Стрипський, А.Штефан та ін.), які допомагали йому "набувати національної та суспільної свідомості" [2, 459], а отже, й орієнтація В.Гренджі-Донського на українську літературу та українську літературну мову все більше посилювалася. До речі, для нього слова "русин", "руський" завжди були синонімами слів "українець", "український".

В.Гренджа-Донський із самого початку чітко висловив своє мовне й естетичне кредо і після століть бездушної церковщини в мові, яка, звісно, спирала природний розвиток останньої й баламутила темне, загуркане населення краю, він, як зауважує Б.Романчук, "перший почав писати народно-літературною, цебто народно-розмовною мовою, трохи наближеною до літературної" [3, ХІІ]. Іншими словами, у своїй, перш за все, поетичній практиці В.Гренджа-Донський звернувся до живої народної мови, заговорив нею, а не т.зв. "язичієм", тобто штучною, незрозумілою людям мовою, якої тоді твердо трималися ще національно збайдужілі москвофли, позиції яких у 20—30-их роках і в цій частині українського етносу під впливом почасті російської еміграції децю навіть зміцніли.

До сказаного додамо, що й більшість місцевих письменників також була спантеличена літературним москвофільством. Мертвим "язичієм" викладали і в школі, що взаталі суперечило духові живої народної мови. У шкільництві офіційно вживали етимологічного *ы таль, ъ, ѓ < о*) яка, т.зв. "панькевичівку" (збереження етимологічного *ы таль, ъ, ѓ < о*) яка, між іншим, була не до вподоби й В.Гренджі-Донському, оскільки, як він висловлювався, вона була "штучна і непрактична, нам накинений сепаратний правопис" [1, 400].

В.Гренджа-Донський частково був обізнаний уже з творчістю окремих тогочасних закарпатських та тих українських письменників, які жили в тодішній Чехословаччині (Є.Маланюк, О.Олесь, В.Пачовський, Марійка Підгірянка, С.Черкасенко та ін.). Про багатьох із них поет тепер віддукується, високо оцінює їх роль у його творчому становленні та